

Беспаль Ольга Леонідівна –
кандидат юридичних наук, викладач
кафедри господарсько-правових
дисциплін Навчально-наукового
інституту права та психології
Національної академії внутрішніх
справ

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Здійснено історичний аналіз кримінального законодавства в різні періоди розвитку української держави щодо захисту життя і здоров'я неповнолітніх.

Ключові слова: убивство; дітовбивство; життя; здоров'я; злочин; кримінальне законодавство; насильство; неповнолітній.

Осуществлен исторический анализ уголовного законодательства в различные периоды развития украинского государства по защите жизни и здоровья несовершеннолетних.

Ключевые слова: убийство; детоубийство; жизнь, здоровье; преступление; уголовное законодательство; насилие; несовершеннолетний.

Done historical analysis of criminal law in different periods of development of the Ukrainian state to protect the life and health of minors.

Keywords: murder; infanticide; life; health; crime; criminal law; violence; minors.

Дослідження законодавства, що передбачало кримінальну відповідальність за злочини проти життя і здоров'я неповнолітніх, у різні історичні періоди має важливе значення. Це дає змогу прослідкувати витоки проблеми жорстокого поводження з неповнолітніми, унаслідок чого заподіюється шкода їх здоров'ю і може бути спричинена смерть.

Навіть сьогодні, у цивілізованому світі, у мирний час, непоодинокими є випадки вбивств дітей, заподіяння їм тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, що набувають широкого резонансу. Тому важливим є з'ясування історичних засад кримінально-правової охорони життя та здоров'я неповнолітніх, що надасть можливість використати досвід минулого під час вирішення питань удосконалення сучасного кримінального законодавства України.

На підставі історичного аналізу джерел права можна стверджувати, що питання охорони життя і здоров'я неповнолітніх залежало від наявності в них уроджених вад, їх соціального становища, а також від

певного історичного періоду, оскільки в різні часи до життя і здоров'я дітей ставилися по-різному.

На нашу думку, варто звернути особливу увагу на такий одвічний злочин як дітовбивство, що має давню історію.

Так, у глибоку давнину за дітовбивство загалом не притягували до відповідальності. Право батьків розпоряджатися життям своїх дітей було досить поширеним явищем. Частіше вбивали новонароджених дітей небажаної статі за умови, що їх ще не годували або не мили після пологів; близнят, у яких язичники вбачали вияви злої сили; дітей-калік; позашлюбних дітей, а також дітей, пологи яких призвели до смерті матері [1, с. 14].

У Київській Русі дітовбивство також не каралось. До того ж батьки мали неабиякі права на власних дітей: дозволялось фізично карати, а за неслухняність і нахабність – навіть убити [2, с. 69]. Таким чином, діти зобов'язані були беззастережно підкорятись батькам, у всьому слухатись і шанувати старших, однак не було жодної норми, за якою можна було б покарати батьків у разі калічення або вбивства їхніх нащадків.

З поширенням християнства право батьків на дітовбивство стало обмежуватись. Канонічне право визнавало дозволеним убивство народжених у шлюбі дітей, коли духовенство відмовлялося внаслідок особливої потворності їх хрестити. У таких випадках батько мав принести новонародженого на церковне подвір'я і закопати в яму, попередньо пред'явивши його служителю церкви [3, с. 5].

Дітовбивство в Київській Русі тривалий час уважалося не злочином, а гріхом. Канонічне візантійське право, відображене в Уставах князів Володимира, Ярослава Мудрого, убачало в дітовбивстві, насамперед, посягання не на життя, а на християнські устої сім'ї та моральності. Порівняно із жорстокими покараннями у Європі, церковні устами передбачали лише церковне покаяння – трирічний піст [4, с. 509].

Згодом з утвердженням норм християнської моралі на Русі, посилюється відповідальність за вбивство матір'ю своєї позашлюбної дитини, яке каралося стратою [5, с. 75].

У Соборному Уложенні царя Олексія Михайловича 1649 р., дія якого поширювалася на східні українські землі, убивство позашлюбної дитини вважалося кваліфікованим злочином, тобто дітовбивць карали «...смертию безо всякие пощады» [6, с. 247–248]. Уложення 1649 р. передбачало відповідальність не лише неодружених жінок, а й заміжніх, а вбивство дитини, яка народилася в шлюбі, каралося лише тюремним ув'язненням строком на один рік та церковним покаранням. Напевно, віднесення вбивства позашлюбної дитини до кваліфікованих мало виховну мету – переслідування «незаконного блуду», а лише потім за позбавлення життя немовляти [7, с. 46].

За часів Петра I до кваліфікованих було віднесено і вбивство дитини, яка народилася у шлюбі, до того ж на цьому етапі вживалися заходи щодо попередження дітовбивств, а саме: були створені особливі

будинки для утримання в них позашлюбних дітей, куди жінки могли приносити своїх дітей таємно, приховуючи обличчя та ім'я [8, с. 100].

Ще одним джерелом кримінального права в Україні є «Права, за якими судиться малоросійський народ» (Права) XVIII ст. Згідно з Правами, одним із тяжких злочинів було вбивство дитини, до того ж народження дитини в шлюбі чи поза ним не бралось до уваги під час притягнення до відповідальності. Для чоловіка, від якого завагітніла жінка (навіть, якщо він і не був присутній при дітовбивстві), закон передбачав найсуворішу міру покарання – смертну кара, як і для матері позашлюбної дитини. Смертній карі також підлягала жінка, яка незаконно народила дитину та залишила її в певному місці. Залишення в небезпеці дитини передбачало страту за умови, якщо дитина вмирала, а якщо залишалася живою – покарання було іншим. Закон не визначав, яке це мало бути покарання [5, с. 80].

Іншим актом, який позитивно врегулював питання малолітства та неповноліття (обставини, що пом'якшують відповідальність і збільшують розмір покарання стосовно винних осіб), було Уложення про кримінальні та виправні справи (1845 р.) [9, с. 371–372].

Тяжким злочином також визнавалося вбивство онуки як члена сім'ї. Про це йдеться у ст. 1451 Уложення 1885 р. [10, с. 653]. За вбивство родички винних засуджували до позбавлення всіх прав стану та роботи на довільній каторзі. Покарання за цей злочин привіювалося до покарання за повторне вчинення навмисного вбивства [11, с. 30].

Кримінальне Уложення 1903 р. у ст. 420 та 421 передбачало покарання батьків за жорстоке поводження з донькою [12, с. 162].

Варто погодитись з думкою М. Ю. Самченко, яка зауважила, що незважаючи на зміни, які відбувалися в законодавстві XVIII–XIX ст., і закріплення в кримінальному законодавстві низки норм, що передбачали відповідальність за застосування насильства щодо неповнолітніх, необхідно зазначити їхню поодинокість і розрізненість [11, с. 30–31]. Як слушно зазначила автор, норми законодавства тих часів були спрямовані не стільки на поліпшення генофонду, подолання важкої спадковості, формування повноцінної особи, скільки на забезпечення потреб суспільства в робочій силі, збереження громадського порядку, профілактику злочинності серед безпритульних, а також поширення інфекційних захворювань і епідемій [11, с. 31].

За доби УНР, ЗУНР, Гетьманської держави не було прийнято нових правових документів, що регулювали б проблему домашнього насильства в сім'ї [11, с. 31].

За радянських часів проблема насильства щодо неповнолітніх повною мірою не розглядалася. Проаналізуємо детальніше кримінальні кодекси того часу.

Так, у Кримінальному кодексі (КК) УСРР 1922 р. було передбачено відповідальність за ненадання відомостей про народження та смерть, а також про знайдення немовля, викрадення, підміну чужої дитини, залишення в небезпеці особи, яка перебуває в небезпечному для життя

становищі, якщо той, хто залишив, зобов'язаний піклуватися про таку особу, підмову до самогубства неповнолітнього [13].

Кримінальний кодекс УРСР 1927 р. практично повністю включив статті, що передбачали злочини проти неповнолітніх.

Водночас, у питаннях охорони життя і здоров'я неповнолітніх у КК УРСР 1927 р. (у порівнянні з КК УРСР 1922 р.) було посилено кримінальну відповідальність за суспільно небезпечні посягання на життя і здоров'я неповнолітніх; розширено кримінальну відповідальність за доведення осіб, які перебувають у певній залежності від інших осіб, до самогубства або замаху на самогубство [14, с. 34].

До КК УРСР 1927 р. увійшли нові складі злочинів, які встановлювали відповідальність за залишення без допомоги малолітніх, якщо той, хто залишив без допомоги, зобов'язаний був турбуватися про залишеного і мав можливість надати допомогу (ст. 158); залишення батьками малолітніх дітей без необхідної підтримки, а також експлуатація дітей шляхом спонукання їх до заняття жебрацтвом (ст. 161) [14, с. 34].

Також КК УРСР (1927 р.) передбачив новий склад злочину – убивство матір'ю новонародженої дитини негайно або незабаром після пологів (ст. 142). Подібного складу в КК УРСР 1922 р. не було, і тому такі дії до прийняття КК УРСР 1927 р. кваліфікувалися за пунктами «д» та «е» ст. 142 КК УРСР 1922 р. як убивство при обтяжувальних обставинах. Санкція ст. 142 КК УРСР 1922 р. передбачала позбавлення волі на строк не менше восьми років із суворою ізоляцією. Стаття 142 КК УРСР 1927 р. установлювала покарання у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років [14, с. 350].

Радянська теорія кримінального права того часу критикувала буржуазний підхід про виділення цього злочину в самостійний привілейований вид убивства матір'ю своєї новонародженої дитини [15, с. 54–55]. Крім того, уважалося, що в радянській державі усунуто причини для вчинення дітовбивства, оскільки відбувалося зростання рівня культури й матеріального добробуту радянських людей, медичного обслуговування в країні, наявність широкої мережі пологових будинків та лікувально-санітарних установ, що в сукупності усувало основні причини, які зумовлювали вчинення таких злочинів жінками. У зв'язку з цим, як уважали деякі науковці (П. П. Михайленко), має йтися не про пом'якшення, а про посилення відповідальності винних [14, с. 35]. Безумовно, така аргументація була безпідставною, оскільки реалії того часу свідчили абсолютно про інші факти, зокрема репресії, загальне зuboжіння, високу смертність тощо.

Кримінальний кодекс УРСР 1960 р., порівняно з попередніми кримінальними кодексами, значно розширив межі охорони життя і здоров'я неповнолітніх, що слід визнати позитивним. Так, п. 6 ст. 41 передбачив обставину, що обтяжує відповідальність, – це вчинення злочину щодо малолітнього [16]. Також під час кваліфікації окремих злочинів стали додатково враховувати кваліфікуючу ознаку – неповнолітній вік потерпілого.

Порівнюючи КК 1960 р. та КК 2001 р., необхідно зазначити, що в чинному кримінальному законі більше приділено уваги охороні життя і здоров'я малолітніх та неповнолітніх осіб. Так, у розділі II Особливої частини КК України 2001 р. передбачено низку статей, у яких за вчинення окремих злочинів щодо зазначеної категорії осіб передбачено посилену кримінальну відповідальність (тобто кваліфікуючі ознаки), а саме: п. 2 ч. 2 ст. 115 – умисне вбивство малолітнього; ч. 3 ст. 120 – доведення до самогубства неповнолітнього; ч. 3 ст. 130 – зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби неповнолітнього; ч. 2 ст. 136 – ненадання допомоги малолітньому, який завідомо перебуває в небезпечному для життя стані, за можливості надати таку допомогу або неповідомлення про такий стан дитини належним установам чи особам; ч. 2 ст. 140 – неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником, якщо воно спричинило тяжкі наслідки неповнолітньому; ч. 2 ст. 142 – незаконне проведення дослідів над неповнолітнім; ч. 2 ст. 144 – насильницьке донорство, учинене щодо неповнолітнього [17].

У цьому розділі КК України («Злочини проти життя і здоров'я особи») передбачено також окремі склади злочинів, у яких потерпілими можуть бути малолітні або неповнолітні особи, а саме: ч. 1 ст. 135 – залишення в небезпеці малолітнього, ч. 2 ст. 135 – залишення в небезпеці новонародженої дитини; ст. 137 – неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей.

Чинним КК України також посилено відповідальність за дітовбивство. Якщо КК 1960 р., як і попередні кодекси, передбачав покарання у виді позбавлення волі на строк до трьох років, то КК 2001 р. передбачає обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк.

Отже, що застосування насильства до неповнолітніх з метою виховання є історично зумовленою традицією. На жаль, тривалий час правові норми загалом не передбачали покарання за дітовбивство, лише згодом – в окремих випадках (наприклад, убивство позашлюбної дитини) передбачалася смертна кара за цей злочин. У різні періоди кримінальне законодавство належним чином не охороняло життя і здоров'я неповнолітніх (якщо й мала місце кримінально-правова охорона вказаних об'єктів, то лише дорослих осіб). За радянських часів кримінальні кодекси УРСР 1922 р. і 1927 р. не ставили за мету здійснювати особливу охорону найменш захищених осіб (малолітніх і неповнолітніх) від посягань на їхнє життя і здоров'я. Лише в КК 1960 р. були передбачені окремі норми, що додатково передбачали кваліфікуючу ознаку – неповнолітній вік потерпілого.

Чинний КК України, у порівнянні з усіма попередніми кримінальними кодексами, значно розширив межі охорони життя і здоров'я малолітніх та неповнолітніх, що є позитивним моментом. Водночас існує багато суперечливих питань, у тому числі щодо понять

«дитина», «малолітній», «неповнолітній»). Таким чином, це потребує в подальшому окремого дослідження, обговорення та вдосконалення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Глухарьова Л. И. Уголовная ответственность за детоубийство / Глухарьова Л. И. – М. : ВЮЗИ, 1984. – 57 с.
2. Колпакова Л. А. Насилие в семье (виктимологический аспект, вопросы дифференциации ответственности и законодательной техники) / Колпакова Л. А. – М. : Юрлитинформ, 2009. – 196 с.
3. Боровитинов М. М. Детоубийство в уголовном праве / Боровитинов М. М. – СПб., 1905. – 185 с.
4. Голубинский Е. Е. История русской церкви / Голубинский Е. Е. : [в 2 т. Т. 1]. – М. : Универс. тип., 1901. – 968 с.
5. Меркулова В. О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності : [моногр.] / Меркулова В. О. – [2-ге вид]. – О., 2003. – 281 с.
6. Хрестоматия по истории государства и права СССР. Дооктябрьский период : [учеб. пособие] / под ред. Ю. П. Титова, О. И. Чистякова. – М. : Юрид. лит., 1990. – 480 с.
7. Фойницкий И. Я. Курс уголовного права. Особенная часть. – СПб. : Санкт-Петербур. ун-т., 1900. – 268 с.
8. Ромашкин П. С. Основные начала уголовного и военно-уголовного законодательства Петра I / Ромашкин П. С. ; под ред. А. А. Герцензона. – М. : Военно-юрид. акад., 1947. – 96 с.
9. Тацій В. Я. Історія держави і права України : [підруч.] [у 2 т. Т. 1.] / В. Я. Тацій, А. Й. Рогожина. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2000. – 648 с.
10. Таганцев Н. С. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 г. / Таганцев Н. С. – [9-е изд., пересм. и доп.]. – СПб., 1898. – 900 с.
11. Самченко М. Ю. Кримінологічна характеристика та попередження сімейного насильства щодо неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Самченко М. Ю. – Л., 2011. – 216 с.
12. Уголовное Уложение от 22 марта 1903 г. – СПб. : Изд-во Гос. канцелярии, 1903. – 192 с.
13. Борьба с преступностью в Украинской ССР : [в 2 т. Т. 1] / сост. П. П. Михайленко. – К., 1966. – 831 с.
14. Борьба с преступностью в Украинской ССР : [в 2 т. Т. 2] / сост. П. П. Михайленко. – К., 1967. – 952 с.
15. Эстрин А. Я. Уголовное право СССР и РСФСР / под ред. Д. И. Курского. – М. : Юриздат, 1927. – 72 с.
16. Кримінальний кодекс України від 28 груд. 1960 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2001-05>.
17. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.